

Олеся Слижук,
*кандидат педагогічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
відділу навчання української мови та літератури
Інститут педагогіки НАПН України*

ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ 7 КЛАСУ НУШ ЖАНРОВОГО МИСЛЕННЯ ЗАСОБАМИ ПІДРУЧНИКА ЛІТЕРАТУРИ

Процес формування компетентного учня-читача спирається на сучасні літературознавчі та методико-літературні дослідження. Серед них – інтерпретація й аналіз художнього твору з урахуванням його жанрової специфіки. Ця проблема розглянута у наукових працях Н. Астрахан, П. Білоуса, Т. Бовсунівської, Н. Грицак, В. Пахаренка та ін.

Навчання української літератури та інтегрованого курсу літератур (української та зарубіжної) у 7 класі ґрунтується на жанрово-тематичному принципі, тому поняття жанру виконує своєрідну змістотвірну функцію. Н. Астрахан зазначає, що на початку XIX ст. із появою стилю романтизму відбувається перебудова жанрового мислення, «згідно з якою окремих творів перестає сприйматися лише як варіант жанру, як це було в епоху класицизму, а навпаки, жанр починає мислитися як елемент цілісного літературного твору» [1, с. 47]. Н. Грицак наголошує, що «жанр – це динамічна категорія, для якої притаманна активна реакція (відповідь) на історичний розвиток, національну специфіку, культурну традицію та літературне сьогодення» [2, с. 70]. Відповідно, кожна історична епоха чи стиль літератури накладають свій відбиток на жанрові характеристики. Жанр літературного твору є водночас набором сталих характеристик та здатний до асиміляції рис нових стильових рис. Відповідно, формування жанрового мислення має відбуватися на пропедевтичному етапі літературної освіти.

Н. Грицак рекомендує формувати вміння жанрового аналізу під час навчання на філологічних факультетах закладів вищої освіти. Але для цього здобувачі освіти повинні мати базові аналітичні навички, сформовані під час шкільної літературної освіти. Для цього в процесі інтерпретації художнього твору слід звертати увагу на виявлення типологічних ознак та індивідуально-авторські особливості жанрової природи художнього твору [2, с. 217].

У підручниках української літератури [5] та інтегрованого курсу літератур (української та зарубіжної) [3; 4] для 7 класу, підготовлених в Інституті педагогіки НАПН України, представлена система запитань і завдань за текстами художніх творів, у процесі виконання яких передбачено формування вмінь жанрового аналізу та розвиток жанрового мислення учнів як підготовчий етап до стильового аналізу, який є основним у 8-9 класах. У літературознавчих статтях підручника, що мають назву «Літературознавчий клуб», також акцентовано на особливостях змісту і форми художніх творів, які є ознаками їх жанрової природи.

Спираючись на виділені Н. Грицак засади жанрового аналізу художніх творів [2, с. 218-219] та особливості сприйняття літератури молодшими підлітками, виділяємо такі вимоги до жанрового аналізу в 7 класі:

- виявлення формальних та індивідуально-авторських жанрових ознак у художньому тексті;
- деталізований аналіз елементів поетики жанру;
- розгляд системи цінностей національної культури;
- порівняння жанрів у різних літературах (для інтегрованого курсу літератур (української та зарубіжної)).

У вступному розділі підручників для 7 класу [3; 5] представлена класифікація вивчених жанрів літератури у вигляді ментальної мапи (мапи думок) [3, с. 6; 4, с. 6]. Із роботи з нею розпочинається актуалізація знань про жанри. Ця мапа також є засобом візуальної систематизації у процесі текстуального вивчення усіх художніх творів у 7 класі.

Розвиток поняття про жанр художнього твору відбувається у порівнянні їх композиційних особливостей. Саме складники композиції епічних, драматичних та ліричних творів є своєрідними основними родовими й жанровими маркерами для учнів.

У розділі «Пісенна лірика» розкрито поняття про жанр пісні як про один із найпопулярніших в усній народній творчості: «Пісня — це поєднання слів (змісту, образності) і мелодії, ритміки. Співаючи, ти впродовж кількох хвилин ніби проживаєш життя, долю іншої людини — героя чи героїні пісні. Ці твори варто слухати або співати самостійно (сольно) дуєтом, хором тощо. Пісні виконують у супроводі музичних інструментів або акапельно» [3, с. 14]. Учні знайомляться також із жанровими різновидами суспільно-побутових пісень. Стратегії сприйняття й аналізу їх текстів – це прослуховування й самостійне чи хорове виконання, розгляд поезики, узагальнення й виділення основних мотивів. Жанровими ознаками в поезиці цих пісень виступають слова-символи, постійні епітети та пісенні паралелізми. У розділі представлені і народні пісні, і пісні літературного походження від ХІХ ст. до сучасних, що дозволить учням виділити формальні ознаки жанру пісні та індивідуально авторські поетичні засоби, які посилюють вплив пісенної лірики на сучасних реципієнтів.

У розділі «Історичне минуле» представлені різножанрові твори, написані віршованою й прозовою мовами. Автори підручників дотримуються хронології у представленні письменницьких персоналій, художніх творів та виникнення жанрових форм.

Роман «Айвенго» Вальтер Скотт вважав першим своїм історичним романом. На прикладі цього твору, у процесі текстуальної роботи над ним, семикласники засвоять поняття про цей жанровий різновид, «у якому історичні події тісно переплітаються з авторським вимислом. При цьому історичні події є не лише «декорацією», художнім тлом оповіді, а й рушієм сюжету» [3, с. 105]. Учні також поглиблюють свої знання про роман загалом та актуалізують поняття про епічні жанри.

Вивчаючи поезію Тараса Шевченка «Розрита могила», учні зможуть виділити в ньому народнопісенні мотиви й засоби поезики, переконаються у тісному зв'язку фольклору й літератури, розглянуть композиційні особливості. У процесі узагальнення текстуальної роботи семикласники переконаються у тому, що історичні події можуть бути осмислені й виражені письменником не лише в епічних прозових жанрових різновидах, але і за допомогою жанру ліричного вірша.

Найбільше у підручниках для 7 класу представлено повістей різних жанрових форм. Це пов'язано з неабиякою популярністю цього жанру в колі читання сучасних підлітків. Представлені й дві повісті, в яких зображено різні періоди в історії України – «Захар Беркут» Івана Франка та «За сестрою» Андрія Чайковського. Жанр цих творів – «героїко-романтична історична повість. Тобто середній за обсягом епічний твір, у якому зображено далеке минуле та героїчні вчинки романтичних персонажів. Вони показані майже ідеальними особистостями, які наділені сильними почуттями. Ці герої/героїні сміливі, борються за правду, зберігають вірність громаді, Батьківщині, коханню» [3, с. 153].

У розділі «Ми – українці» семикласники повторять вивчені жанри лірики: «інтимна (виражає особисті почуття людини – любові, дружби); пейзажна (утілює переживання, викликані картинами природи); філософська (роздуми про сенс життя, добро і зло, вічність); сатирична (висміювання негативних явищ); громадянська (почуття і роздуми, викликані суспільними проблемами)» [3, с. 186]. Вивчаючи текстуально вірші Василя Симоненка «Лебеді материнства» та сучасних поетів і поетес Іллі Чернілевського, Валентини Матвій, Тетяни Строкач, Сергія Рубана, учні поглиблюють поняття про патріотичну лірику та дізнаються про її синтез із інтимною.

У процесі читання й інтерпретації прозових творів розділу «Характер і доля людини» учні поглиблюють поняття про жанрові різновиди психологічного оповідання (Джек Лондон «Жага до життя», Володимир Винниченко «Віють вітри, віють буйні»), автобіографічної повісті (Алан Маршалл «Я вмю стрибати через калюжі»), дізнаються про жанр віршованої

притчі (Ліна Костенко «Кольорові миші»), реалістично-психологічної повісті (Оксана Радушинська «Метелики в крижаних панцирах»).

Літературні твори українських і зарубіжних письменників, представлені в розділі «Краса людських взаємин» розкриють перед учнями секрети створення новели («Останній листок» О. Генрі) – «невеликий за обсягом прозовий епічний твір про незвичайну життєву подію з несподіваним фіналом» [4, с. 13], психологічної повісті («Климко» Григора Тютюнника); познайомлять ще з одним психологічним оповіданням («Останній дюйм» Джеймса Олдріджа), уривками з автобіографічно-пригодницької повісті («На коні й під конем» Анатолія Дімарова).

Жанру літературного детективу у підручниках присвячено окремий однойменний розділ. У ньому розкриваються сюжетно-композиційні жанрові особливості класичного зарубіжного детективного оповідання («Золотий жук» Едгара По, «Пістрява стрічка» Артура Конан-Дойла), специфіка сучасної детективної повісті («Гімназист і Чорна Рука» Андрія Кокотюхи), використання детективних сюжетів як складових композиції пригодницьких фантастичних творів («Дракони, вперед!» Каті Штанко, «Мандрівний замок Хаула» Діани Вінн Джонс).

Поняття про особливості жанру гумористичної повісті семикласники поглиблюють у процесі вивчення твору Валентина Чемериса «Вітька+Галя, або повість про перше кохання», а літературного щоденника – на прикладі оповідання зі збірки Наталки Малетич «Щоденник Ельфа».

Наприкінці навчального року учням буде цікаво дізнатися про жанри фантастики: антиутопію (Рей Бредбері «Усмішка»), науково-фантастичну повість (Олесь Бердник «Хто зважиться – вогняним наречеться»), роман-фентезі (Галина Пагутяк «Королівство», Корнелія Функе «Чорнильне серце»).

Отже, у процесі навчання української літератури, інтегрованого курсу літератур (української та зарубіжної) в 7 класі учні ознайомляться з жанрами епічних та ліричних творів, розвиватимуть навички жанрового аналізу, у процесі аналітико-синтетичної роботи з текстами художніх творів навчатися розрізняти їх жанрові різновиди. Усе це сприяє розвитку жанрового мислення учнів як передумові стильового аналізу літературних творів у 8-9 класах.

Використана література

1. Астрахан Н. І. Літературний твір як літературознавча проблема. *Проблеми славістики*. 2005. № 1-4. С. 45-51.
2. Грицак Н. Р. Теорія і методика жанрового аналізу малих епічних і ліро-епічних різнонаціональних художніх творів: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2020. 400 с.
3. Література (українська та зарубіжна): підруч. інтегрованого курсу для 7 кл. закл. загальн. середн. освіти (у 2-х частинах). Частина 1 / Т. Яценко, В. Пахаренко, І. Тригуб, О. Слижук. Київ: Грамота, 2024. 288 с.
4. Література (українська та зарубіжна): підруч. інтегрованого курсу для 7 кл. закл. загальн. середн. освіти (у 2-х частинах). Частина 2 / Т. Яценко, В. Пахаренко, І. Тригуб, О. Слижук. Київ: Грамота, 2024. 288 с.
5. Українська література: підручник для 7 кл. закл. загальн. середн. освіти / Т. Яценко, В. Пахаренко, О. Слижук, І. Тригуб. Київ: Грамота, 2024. 288 с.